

JÓZEF OKUNIEWSKI

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

PRÓBA METODY OZNACZANIA KIERUNKÓW PRODUKCJI ROLNICZEJ

Najważniejszym zadaniem gospodarstwa rolnego jest dostarczanie społeczeństwu możliwie największej ilości produktów rolnych przy najmniejszych kosztach ich wytwarzania. Jednocześnie jednak społeczeństwo stawia pod adresem rolnictwa określone postulaty co do asortymentu potrzebnych mu produktów. Potrzeby te ulegają poważnym przeobrażeniom w miarę rozwoju gospodarczego kraju i wzrostu poziomu życiowego ludności. Z drugiej zaś strony naturalne warunki w których odbywa się proces produkcji rolniczej nie ulegają poważniejszym zmianom. Zarówno bowiem klimat jak i gleby są elementami najbardziej stabilnymi w produkcji rolnej. Postępująca, w wyniku rozwoju nauki i techniki, ingerencja człowieka w zakresie zwiększania naturalnej żyzności gleby i regulowania w niej stosunków wodnych stwarza oczywiście coraz szersze możliwości dla wzrostu produkcji rolniczej, a postęp w hodowli roślin, nawożeniu i uprawie umożliwiają nie tylko zwiększanie rozmiarów produkcji z jednostki powierzchni, ale także pozwalają na wprowadzanie do uprawy nowych roślin w mniej korzystnych warunkach naturalnych.

Przeobrażenia w strukturze i rozmiarach społecznego zapotrzebowania na produkty rolne w miarę wzrostu liczby ludności i wzrostu jej zamożności przesądzają o konieczności nie tylko zwiększania rozmiarów produkcji rolniczej, lecz prowadzą jednocześnie do konieczności zmiany struktury tej produkcji. Z drugiej strony rozwój nauki i postęp techniczny stwarzają możliwości dla realizacji tych postulatów w coraz szerszym zakresie, mimo stabilności naturalnych warunków produkcji w rolnictwie.

Obiektywna konieczność zwiększania rozmiarów i dostosowywania struktury produkcji do zmieniających się potrzeb społecznych, w systemie żywiolowo rozwijającej się gospodarki kapitalistycznej, sygnalizowana była producentowi rolnemu za pośrednictwem rynku przez mechanizm cen. W wyniku działania głównie tego mechanizmu produkcja mięsa wzrosła w Niemczech w ciągu XIX wieku prawie sześciokrotnie, mleka pięciokrotnie, a zboża tylko o 175% (1).

W warunkach planowego i szybkiego rozwoju gospodarczego krajów socjalistycznych obiektywna konieczność wzrostu i zmiany struk-

tury produkcji rolniczej narasta niepomieranie szybciej. Natomiast mało elastyczny system cen produktów rolnych, w dotychczasowym modelu gospodarki socjalistycznej, nie sprzyjał szybkiemu dostosowywaniu się rolnictwa do zmieniających się potrzeb społecznych.

Teoretycznie natomiast można się było spodziewać, że w systemie planowej gospodarki socjalistycznej, w której istnieje możliwość określenia nie tylko aktualnego, lecz i przyszłego zapotrzebowania ludności na produkty rolne (w wyniku planowego przewidywania wzrostu dochodu narodowego i udziału w nim funduszu spożycia), zastosowane zostaną różne środki polityki gospodarczej zapewniające odpowiednie warunki zarówno dla wzrostu produkcji jak i dostosowania struktury produkcji rolnej do zmieniającego się zapotrzebowania. Ta teoretyczna możliwość w naszej gospodarce wykorzystana została w bardzo nieznacznym stopniu i fragmentarycznie na odcinku hodowli trzody chlewnej i uprawy niektórych roślin przemysłowych. Nie stanowiła ona niestety podstawy dla opracowania systemu, który by zapewniał ciągłe dostosowywanie się struktury produkcji rolnej do zmieniających się potrzeb.

Dla opracowania tego rodzaju systemu konieczne jest spełnienie trzech podstawowych warunków wstępnych. Są nimi:

- 1) prowadzenie systematycznych badań nad kształtowaniem się i tendencjami zmian w strukturze spożycia ludności;
- 2) opracowanie szczegółowego obrazu aktualnego stanu kierunków produkcji rolniczej w poszczególnych rejonach kraju i ich tendencji rozwojowych;
- 3) prowadzenie systematycznych badań nad opłacalnością poszczególnych kierunków produkcji rolniczej w głównych rejonach rolniczych.

Badania nad kształtowaniem się struktury spożycia ludności zostały zapoczątkowane w różnych ośrodkach (GUS, IER). Wydaje się jednak, że wymagają one zdecydowanie większej koncentracji sił i środków, tak by ich wyniki mogły być dostępne dla organów planowania w ciągu możliwie najkrótszego czasu.

Również badania nad kierunkami produkcji rolnej zostały zapoczątkowane w szeregu katedr ekonomicznych wyższych szkół rolniczych, a od szeregu lat kontynuowane są w Instytucie Ekonomiki Rolnej. Znamionną jednak cechą większości prowadzonych w tym zakresie prac jest podejście do kierunków produkcji rolniczej głównie od strony ekonomiki i organizacji gospodarstwa rolnego, a drugoplanowe traktowanie zagadnienia struktury produkcji dostarczanej przez gospodarstwo na potrzeby społeczne. Zadaniu temu powinna być podporządkowana organizacja produkcji w gospodarstwach rolnych.

* * *

Pojęcie kierunku produkcji rolniczej w warunkach socjalistycznego systemu gospodarki planowej daleko wyrasta poza ramy nie tylko poszczególnego gospodarstwa, lecz nawet rolnictwa jako gałęzi produkcji. Z punktu widzenia współczesnych potrzeb pojęcie kierunku produkcji rolnej winno być łatwo czytelne nie tylko dla ekonomisty rolnego, rolnika-praktyka, lecz także dla ekonomisty ogólnego, polityka gospodarczego, a nawet dla przeciętnego obywatela nie zajmującego się zagad-

nieniami ekonomicznymi. Więcej, może ono stanowić łatwo zrozumiałą platformę porozumienia między ekonomistami rolnymi a rolnikami praktykami i organami polityki gospodarczej. Aby jednak mogło ono z powodzeniem spełniać te wielorakie zadania, musi wyzwolić się ze zbyt ciasnych profesjonalnych ram ograniczania się tylko do zagadnień techniczno-organizacyjnych wewnątrz gospodarstwa, a skupić się na odzwierciedleniu poziomu i struktury produkcji rolnej, którą gospodarstwo dostarcza na potrzeby społeczeństwa. Wydaje się, że **kierunek produkcji winien w pierwszym rzędzie określać, co gospodarstwo produkuje na potrzeby społeczne**, a więc dla bezpośredniej konsumpcji, dla potrzeb przemysłu i wreszcie dla dalszego rozszerzenia produkcji w samym gospodarstwie.

Kierunek produkcji nie musi natomiast odpowiadać szczegółowo na pytanie, jak zorganizowana jest produkcja w gospodarstwie, ani wyjaśniać, w jaki sposób odbywa się odnawianie urodzajności gleby, czy też jakie jest następstwo roślin. Wszystkie te dane posiadają fundamentalne znaczenie dla ekonomisty rolnego i organizatora produkcji i muszą być przedmiotem szczegółowych badań dla określenia, jakimi drogami i środkami osiągnąć można postawiony cel, to jest osiągnięcie określonego poziomu i struktury produkcji rolnej. Jednakże przed poszukiwaniem dróg i środków musi być znany cel, ku któremu zmierzać ma producent. Cel ten determinują siły stojące poza gospodarstwem rolnym, a nawet poza rolnictwem jako gałęzią produkcji, a mianowicie wzrost liczby ludności i tempo rozwoju całej gospodarki narodowej, wyrażające się w tempie wzrostu dochodu narodowego, a zwłaszcza tempo wzrostu funduszu spożycia i polityka eksportowo-importowa.

Trafne określenie przez organa polityki gospodarczej tempa wzrostu i zmian w strukturze spożycia w okresach kilku, a nawet kilkunastoletnich oraz ustalenie najkorzystniejszych ekonomicznie kierunków eksportu i importu produktów rolnych mogą dać poważną podstawę do prawidłowego wyboru kierunków produkcji rolnej. To dostosowanie poziomu i struktury produkcji rolnej odbywać się może oczywiście jedynie pod warunkiem współdziałania samych rolników i całego zespołu środków polityki gospodarczej państwa, przejawiającej się w elastycznym systemie cen produktów rolnych i środków produkcji, w polityce kredytowej, zaopatrzeniu rolnictwa w środki produkcji, pomoc wykwalifikowanych instruktorów rolnych itp.

Wyraźne określenie kierunku rozwoju produkcji rolnej dla całego kraju dać może jednak tylko bardzo ogólną orientację dla producenta rolnego, w ramach której musi on znaleźć w jego konkretnych warunkach glebowych, wielkości gospodarstwa, położenia, struktury użytków i posiadanych zasobów pracy, najodpowiedniejszy kierunek produkcji.

Znalezienie najkorzystniejszego kierunku produkcji w każdym, nawet drobnym gospodarstwie chłopskim nie jest zadaniem łatwym, zwłaszcza dla chłopa o zastarzałych nawykach i przyzwyczajeniach do prowadzenia przede wszystkim produkcji naturalnej. Nawet dla doświadczonych instruktorów rolnych doradztwo w tym zakresie nastęrcza wiele trudności. Dlatego też punktem wyjścia w pracach przygotowawczych do przyszłego wytyczania kierunku zmian w strukturze produkcji rolnej w poszczególnych rejonach kraju, a dalej w poszczególnych gospodar-

stwach, musi być szeroka praca badawcza nad stworzeniem możliwie pełnego obrazu występujących aktualnie kierunków produkcji w poszczególnych rejonach kraju. W pracach tego rodzaju istotne znaczenie ma przyjęcie właściwej metody oznaczania kierunków produkcji rolniczej.

* * *

W literaturze ekonomicznej dotyczącej omawianego problemu spotykamy dużą ilość opracowań i wielką ilość definicji, a jednocześnie wyjątkowy brak jednolitości poglądów. Wielu autorów określa produkcyjne nastawienie gospodarstwa jako system gospodarczy, typ gospodarstwa wiejskiego, system przedsiębiorstwa, lub coraz szerzej, zwłaszcza w literaturze ekonomicznej ostatnich 20 lat używane jest określenie kierunku produkcji. Nie wchodząc w szczególności i systematyki pojęć i terminologii, związanej z omawianym zagadnieniem, należy podkreślić, że w ostatnich dwóch dziesiątkach lat coraz powszechniej przyjmuje się pogląd, iż nastawienie gospodarstwa najtrafniej oddaje określenie kierunku produkcji. W polskiej literaturze ekonomiczno-rolnej najpełniejszy wyraz temu stanowisku dał dr St. Antoniewski (2) który pisał, że „kierunek gospodarczy wyraża orientację, nastawienie gospodarstwa dla danego celu; określamy go przez wyróżnienie tych gałęzi, które swoim znaczeniem nadają szczególne piętno warsztatowi”. To w pełni jasne i przekonujące ujęcie zagadnienia przez dra Antoniewskiego w sposób jednoznaczny ustala zakres pojęcia, a jednocześnie pozwala na prowadzenie badań w tym zakresie na podstawie cech ściśle wymiernych.

Także prof. Moszczeński zwracał uwagę na badanie kierunków gospodarczych, które różnią się nie tylko intensywnością, ale charakterem produkcji, który powinien znaleźć swój wyraz w zestawieniach statystycznych (3). Za główne kryterium określające kierunek gospodarczy uważał prof. Moszczeński udział poszczególnych gałęzi w dochodzie gospodarstw. Podobnie prof. Ponikowski m. in. że wysuwał na czoło pojęcie systemu produkcji, to jednak w jego ramach za zagadnienie podstawowe uważał kierunek wytwórczości, a nawet niekiedy określenie kierunku produkcji uważał za równoznaczne z systemem produkcji lub systemem gospodarczym (4). Podstawowym kryterium określającym kierunek produkcji jest według Ponikowskiego udział poszczególnych gałęzi w przychodzie surowym.

W literaturze niemieckiej pojęcie kierunku produkcji wysuwać się zaczyna na czoło dopiero po drugiej wojnie światowej. E. Lang z Uniwersytetu w Kilonii stwierdza, że „Wewnętrzna struktura przedsiębiorstwa znajduje swój wyraz w kierunku produkcji, który nadaje przedsiębiorstwu szczególne piętno” (1). Jest to próba szerszego spojrzenia na gospodarstwo nie tylko od strony organizacji produkcji, lecz także na jego rolę w społecznym organizmie jako całości. Wspomniany autor rozpatruje jednocześnie siły, które prowadzą do wykształcania się różnych systemów przedsiębiorstw, przez które rozumie grupy gospodarstw o podobnej strukturze, a więc jednakowych lub bardzo zbliżonych kierunkach produkcji. Także E. Woermann z Göttingen

i A. Priebe z Giessen (1) używają określenia kierunku produkcji, (Produktionsrichtung lub Erzeugungsrichtung). Większość jednak autorów niemieckich rozpatruje głównie zagadnienia systemów przedsiębiorstw (Betriebssysteme) i systemów użytkowania ziemi (Bodennutzungssysteme) oraz w zakresie produkcji zwierzęcej różnych kierunków wytwarzania jako form organizacyjnych produkcji określonych produktów, w ramach chowu różnych gatunków zwierząt (1). Tak więc w niemieckiej nauce ekonomiczno-rolniczej dominuje ten rodzaj podejścia do zagadnienia, który prowadzi do wyjaśnienia dróg i środków, które dają w wyniku określoną strukturę produkcji w gospodarstwie. Dominację poszczególnych gałęzi w gospodarstwie autorzy niemieccy określają głównie na podstawie wskaźników naturalnych, jak struktura zasiewów, wysokość obsady poszczególnych gatunków zwierząt, a także na podstawie udziału w ogólnym dochodzie gospodarstwa poszczególnych gałęzi.

Odmienne zupełnie podejście do zagadnienia kierunków produkcji występuje w literaturze radzieckiej. Jeden z autorów radzieckiego podręcznika pt. „Organizacja socjalistycznych przedsiębiorstw rolnych” M. Wiesnik pisze, że „Dla scharakteryzowania kierunku produkcji socjalistycznych przedsiębiorstw rolnych lub grup przedsiębiorstw przytacza się zwykle 2—3 ważniejsze działy towarowe danego gospodarstwa (lub gospodarstw), przy czym na pierwszym miejscu wymienia się główny dział” (5). Wynika stąd wniosek, że głównym kryterium dla oznaczenia kierunków produkcji jest struktura produkcji towarowej. Dostrzec tu można wpływ Studenskiego, który jeszcze w roku 1925 rozpatrując zagadnienie typizacji kierunków produkcji, wielkość i strukturę rynkowej produkcji gospodarstw wysuwał jako jedno z kryteriów dla oznaczania kierunków (typów) produkcji gospodarstw i rejonów.

Należy jednak zaznaczyć, że Studenski traktował zagadnienie znacznie szerzej i jako ważne kryteria dla oznaczania kierunków produkcji wysuwał:

- 1) poziom intensywności,
- 2) stosunek wzajemny między produkcją roślinną i zwierzęcą,
- 3) strukturę produkcji roślinnej i zwierzęcej i powiązanie składających się na nie gałęzi,
- 4) wielkość i skład rynkowych obrotów gospodarstwa (6). Analizę struktury produkcji roślinnej i zwierzęcej opierał Studenski na badaniu struktury dochodu globalnego i czystego.

W powojennych opracowaniach polskich ekonomistów rolnych przeważa pogląd, że kierunek produkcji określa jedynie przewagę produkcji roślinnej, zwierzęcej lub przemysłowej. Każdy zaś z tych kierunków dzieli się na gałęzie np. kierunek roślinny dzieli się na gałęzie roślin zbożowych, okopowych, przemysłowych itp. W zależności od przewagi którejś z tych gałęzi wyróżnia się podgrupy lub podtypy (7). Jako kryteria dla oznaczania kierunku produkcji autorzy skryptu pt. „Zarys organizacji socjalistycznych przedsiębiorstw rolniczych” t. I, wskazują „strukturę zasiewów, obsadę zwierząt na 100 ha użytków rolniczych, wartość produkcji globalnej jednego i drugiego kierunku i wartość produkcji towarowej”. Jak przyznają sami autorzy tego rodzaju charakterystyka nastawienia gospodarstwa, w której określa się jedynie, czy przeważa produkcja roślinna czy zwierzęca, jest tak ogólna, że nie-

wiele daje zarówno z punktu widzenia organizatora przedsiębiorstwa, jak i rozpoznania jej rozmieszczenia, a nawet dla potrzeb polityki gospodarczej.

Ciekawą próbę nowego i znacznie szerszego postawienia problemu stanowi publikowana w tymże numerze Zagadnień Ekonomiki Rolnej praca prof. Kopcina, która rozpatruje znacznie szerszy kompleks zagadnień, jaki obejmuje pojęcie system gospodarczy. W szerokim, kompleksowym ujęciu systemu gospodarczego wyraźnie na czoło wysuwają się zagadnienia intensywności i kierunków produkcji. Szczególnie przekonującym jest równoczesne rozpatrywanie nastawienia gospodarczego i kierunku produkcji, choć może budzić poważne zastrzeżenia przyjęta przez autora zasada oznaczania kierunków produkcji na podstawie pierwotnego zamiaru producenta i związany z tym wysiłek, co znajduje swój wyraz w strukturze zasiewów i w proporcjach w inwentarzu żywym. Z wielu zastrzeżeń na czoło wysuwają się następujące:

1) przy jednakowej strukturze zasiewów i obsadzie inwentarza żywego mogą występować w gospodarstwach bardzo różnorodne nakłady kupnych środków obrotowych jak pasze treściwe i nawozy sztuczne, w wyniku czego gospodarstwa uzyskują różne plony, wydajność zwierząt i różną strukturę produkcji oraz różny jej poziom na hektar.

2) nie eliminują powyższego przyjęte wskaźniki intensywności gdyż nie uwzględniają one nakładów środków produkcji, a głównie nakładów pracy żywej;

3) system klasyfikacji, który stwarza setki kombinacji „wyłącznie w granicach pojęcia systemu gospodarczego”, a co za tym idzie, istnieją tysiące kombinacji po uwzględnieniu systemów polowych i systemów chowu zwierząt, system ten staje się zaprzeczeniem wszelkiej systematyki, gdyż nie umożliwia grupowania materiału, lecz przeciwnie, rozprasza go i utrudnia syntezę.

„Pełne ujęcie form produkcyjnych rolnictwa w całym ich bogactwie” idąc konsekwentnie drogą proponowaną przez prof. Kopcina, można sobie wyobrazić jedynie przez monograficzne opracowanie struktury produkcyjnej każdego gospodarstwa. Istotnie, tylko wówczas można by wyczerpać całe bogactwo i różnorodność form zarówno z punktu widzenia systemów gospodarczych, jak i kierunków produkcji. Można bowiem bez ryzyka stwierdzić, że jak nie ma na świecie dwóch jednakowych ludzi, tak nie ma również dwóch identycznych gospodarstw rolnych. Próby systematyki i klasyfikacji zwłaszcza zbiorowości bardzo różnorodnych mogą prowadzić do pomyślnych wyników tylko pod warunkiem ścisłego określenia celu, któremu mają one służyć, oraz świadomego ograniczenia ilości cech, uznanych za główne, które pozwalają na osiągnięcie postawionego celu.

Nie przypadkowo autorzy niemieccy ograniczają się bądź do rozpatrywania tylko kierunków produkcji, bądź też systemów użytkowania ziemi, traktując te dwa zagadnienia odrębnie. Stanowią one bowiem dwa różne sposoby patrzenia na zbiorowość gospodarstw. Nie przypadkowo także dr Antoniewski w swej pracy „Opłacalność kierunków w drobnych gospodarstwach” odrębnie rozpatruje kierunki produkcji i ich opłacalność, a odrębnie opłacalność systemów polowych. Zarówno jedna jak i druga metoda respektuje logiczne zasady klasyfikacji i po-

zwala dzięki temu etapami wnikać w istotę ekonomicznej struktury produkcji rolnej w różnych warsztatach.

Na tle powyższego wyrasta pilna potrzeba rozważenia, w dalszej dyskusji, zasad i kryteriów systematyki i klasyfikacji różnych form produkcyjnych gospodarstw rolnych, a przede wszystkim ścisłego i jednoznacznego określenia pojęć.

Na przykładzie pracy prof. Kopcina np. nasuwa się wątpliwość co do przydatności pojęcia system gospodarczy, które ma obejmować tak dużą ilość cech, że uniemożliwia jakąkolwiek przejrzystą klasyfikację. Natomiast wydaje się konieczne wykorzystanie dorobku, jaki wniósł we wspomnianej pracy dr Antoniewski w zakresie badania kierunków produkcji, które to pojęcie zostało ściśle i jednoznacznie określone i może być z powodzeniem wykorzystane w stosowanym przez autora znaczeniu zarówno w socjalistycznym systemie planowej gospodarki rolnej, jak i w okresie przejściowym, tak w stosunku do przedsiębiorstw socjalistycznych, jak i indywidualnych gospodarstw chłopskich.

Jak już wspominałem na początku, ewolucja kierunków produkcji wiąże się ściśle ze sprawą struktury społecznego zapotrzebowania na określone produkty rolne. Ewolucja kierunków spożycia ludności, a zwłaszcza historyczna tendencja w kierunku przechodzenia do konsumpcji coraz większej ilości produktów pochodzenia zwierzęcego oraz owoców i warzyw, a zmniejszanie się spożycia ziemniaków i produktów zbożowych w miarę ekonomicznego rozwoju kraju i wzrostu stopy życiowej ludności, jest dużej wagi wyznacznikiem kierunków produkcji rolniczej. Ta niedoceniana na ogół w dotychczasowej literaturze ekonomicznej strona zagadnienia skłania do poszukiwania takich cech gospodarstw rolnych, które charakteryzowałyby je głównie od strony struktury ich produkcji dostarczanej na potrzeby społeczne.

Dość szeroko rozpowszechnione jest przekonanie, że powyższy postulat spełnia obraz struktury produkcji towarowej. Bez wątpienia struktura produkcji towarowej, zwłaszcza w gospodarstwach dużych, ujawnia powiązanie gospodarstwa ze światem zewnętrznym i daje poważną podstawę do określenia kierunku produkcji rolniczej. W warunkach wyłącznego panowania gospodarstw wielkotowarowych jak np. w Związku Radzieckim, być może — szczególnie w stosunku do sówchozów, jest ona wskaźnikiem wystarczającym. Szczególnie jednak w drobnych gospodarstwach chłopskich, uzyskany w wyniku analizy struktury produkcji towarowej obraz kierunków produkcji może być złudny i nieprawidłowy. Towarowość w gospodarstwach chłopskich jest niska wskutek wysokiego udziału spożycia rodziny w całej masie wytworzonych produktów, nie może więc stanowić podstawy do określenia kierunków produkcji. Zbyt wąskie określenie celu produkcji w gospodarstwie rolnym formułowane często jako dostarczenie maksymalnej ilości produktów na rynek jest niepełne i jednostronne. Stwierdzenie, że zadaniem gospodarstwa rolnego jest wytworzenie maksymalnej ilości produktów w celu pokrycia potrzeb społecznych, w tym także pracujących w nim osób, w takim asortymencie, który najbardziej odpowiada zarówno tym potrzebom, jak i naturalnym oraz ekonomicznym warunkom produkcji danego gospodarstwa pełniej i bardziej prawidłowo odzwierciedla istotę rzeczy. Powyższe stwierdzenie prowadzi bezpośrednio do uznania słuszności tezy, że najlepszym wskaźnikiem

dla oznaczenia kierunku produkcji jest struktura przychodu surowego, którą wysunął w swej pracy dr Antoniewski. Ze względu jednak na istniejące dysproporcje w strukturze cen, zwłaszcza między produktami roślinnymi i zwierzęcymi oraz dla prowadzenia badań porównawczych za szereg lat bardziej racjonalne byłoby wyliczanie struktury produkcji gotowej w oparciu o jednostki zbożowe¹ lub ceny niezmienne.

Zdając sobie w pełni sprawę z konieczności szeregu uproszczeń i nie podejmując próby wyczerpującego opracowania wszystkich możliwych teoretycznie alternatyw występowania kierunków produkcji w warunkach polskich, uważam za konieczne przyjęcie kilku podstawowych zasad, pozwalających na ramowe grupowanie gospodarstw według występujących w nich kierunków produkcji.

Zasada pierwsza. Gospodarstwa lub grupy gospodarstw, których udział z udziałem w produkcji gotowej przewyższa 50% produktów jednej gałęzi, są gospodarstwami wyraźnie jednokierunkowymi lub jednostronnymi. Wchodzą tu kierunki: zbożowy, okopowy, roślin technicznych, warzywniczy, chowu bydła, chowu trzody chlewnej.

Zasada druga. Gospodarstwa lub grupy gospodarstw, w których dwie podstawowe gałęzie produkcji stanowią łącznie powyżej 50% produkcji gotowej, a przy tym gałąź wiodąca stanowi powyżej 25% produkcji gotowej, a pomocnicza najwyższy procent z pozostałych gałęzi, są gospodarstwami dwukierunkowymi lub dwustronnymi.

Zasada trzecia. Gospodarstwa, w których żadna z gałęzi nie wysuwa się zdecydowanie na czoło i dwie główne gałęzie nie osiągają łącznie powyżej 50% udziału w produkcji gotowej, są gospodarstwami wielostronnymi bez wyraźnie zarysowanego kierunku produkcji.

Wychodząc z sześciu uprzednio wspomnianych kierunków jednostronnych i kombinując je między sobą, możemy określić cały szereg kierunków dwustronnych (gospodarstw dwukierunkowych). Bliższa analiza kierunków dwustronnych wskazuje, że kierunki pokrewne, jak np. kierunek produkcji trzody chlewnej z uzupełniającą gałęzią chowu bydła mlecznego i chów bydła mlecznego z chowem trzody, mimo wielu różnic w szczegółach, wykazują bardzo dużo cech wspólnych zarówno z punktu widzenia intensywności, jak i osiąganego poziomu produkcji. Podobnie okopowe z chowem bydła i chów bydła z uprawą okopowych, trzoda z okopowymi i okopowe z trzodą itp. Stąd dla szeregu badań wydaje się dopuszczalne łączenie pokrewnych kierunków w jedną grupę i rozpatrywanie ich łącznie. W wyniku otrzymujemy następujące grupy dwustronnych kierunków produkcji:

I. Kierunki ze zdecydowaną przewagą produkcji roślinnej:

1. zbożowo-okopowy i okopowo-zbożowy (ZO i OZ),
2. okopowo-warzywniczy i warzywniczo-okopowy (OW i WO),
3. zbożowy z uprawą roślin przemysłowych i uprawa roślin przemysłowych z uprawą zbóż (ZP i PZ).

II. Kierunki ze zdecydowaną przewagą produkcji zwierzęcej:

1. chów bydła z chowem trzody i chów trzody z chowem bydła (BT i TB).

¹ Pojęcie produkcji gotowej i jednostek zbożowych omówiono w artykule pt. Metoda określania poziomu produkcji rolniczej. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 5 1957.

III. Kierunki z równorzędną lub nieznaczną przewagą produkcji roślinnej lub zwierzęcej:

1. chów bydła z uprawą zbóż i zbożowy z chowem bydła (BZ i ZB),
2. chów trzody z uprawą zbóż i zbożowy z chowem trzody (TZ i ZT),
3. chów bydła z uprawą okopowych i okopowych z chowem bydła (BO i OB),
4. chów trzody z uprawą okopowych i okopowy z chowem trzody (TO i OT),
5. chów bydła z uprawą warzyw i warzywniczy z chowem bydła (BW i WB),
6. chów trzody z uprawą warzyw i uprawa warzyw z chowem trzody (TW i WT),
7. chów bydła z uprawą roślin przemysłowych i uprawa przemysłowych z chowem bydła (BP i PB),
8. chów trzody z uprawą przemysłowych i uprawa przemysłowych z chowem trzody (TP i PT).

Proponowany podział, jak wszelka zresztą próba systematyki zjawisk ekonomicznych, zwłaszcza na odcinku rolnictwa posiada piętno znacznych uproszczeń i może być uznany za niepełny i wysoce niedoskonały. W praktyce bowiem, szczególnie w gospodarstwach chłopskich, granice między kierunkami zacierają się. Uniwersalizm gospodarki chłopskiej wynikający z jej naturalnego głównie charakteru utrudnia dokładną klasyfikację. Biorąc powyższe pod uwagę odszedłem od tradycyjnego podziału na kierunki z przewagą produkcji roślinnej lub zwierzęcej, gdyż wielka ilość gospodarstw wykazuje nieznaczną tylko przewagę produkcji roślinnej lub zwierzęcej, a niekiedy nawet przy ogólnej przewadze produkcji roślinnej gałęzią wiodącą jest chów trzody lub bydła z uzupełniającą uprawą okopowych lub zbóż bądź odwrotnie.

* * *

Dla sprawdzenia przydatności proponowanej metody oznaczania kierunków produkcji rolniczej i porównania jej z innymi metodami przeprowadzono analizę 9 gospodarstw chłopskich z pow. Krotoszyn woj. poznańskiego, które prowadziły rachunkowość w 1954/55 r. Analiza obejmuje gospodarstwa o obszarze 5—15 ha oparte głównie na pracy rodziny właściciela z nieznaczną ilością sezonowego donajmu w okresie żniw i wykopków. Różnice glebowe, obszarowe, ilość zdolnych do pracy członków rodziny i umiejętności zawodowe poszczególnych chłopów ukształtowały w omawianych gospodarstwach różne kierunki i różny poziom produkcji.

Najważniejsze dane ogólne w omawianych gospodarstwach zawiera tabl. 1.

Jak wynika z tabeli 1, badane gospodarstwa różnią się znacznie między sobą zarówno co do ich naturalnego potencjału produkcyjnego (obszar, urodzajność, zasoby pracy, obsada zwierząt oraz umiejętności gospodarowania), jak i osiąganych wyników produkcyjnych, wyraźnych częściowo w plonach i mleczności krów.

Jako przykład szczegółowy metody obliczania struktury produkcji gotowej w jednostkach zbożowych podaję w tabeli 2 wyliczenie rozmiarów i struktury produkcji dla jednego z omawianych gospodarstw.

Tabela 1

Ogólna charakterystyka gospodarstw

Lp.	Nr gospodarstwa	Obszar użytków rolnych ha	Wskaźnik urodzajności	Procent trwałych użytków zielonych	Osób dorosłych na 1 ha	Obsada zwierząt użytkowych sztuk dużych/100 ha	Plony 4 zbóż q/ha	Plony ziemniaków q/ha	Mleczność roczna na krów ltr.
1	117	11,65	2,64	12,7	0,26	46,5	17,4	172	2244
2	219	5,37	2,49	13,0	0,37	75,7	19,9	141	4116
3	144	10,46	2,26	21,6	0,29	67,2	18,6	143	2222
4	319	8,63	1,94	13,7	0,23	54,3	16,4	145	2197
5	318	14,50	1,91	17,3	0,34	81,0	20,4	175	2093
6	250	8,25	1,65	12,9	0,36	54,3	15,7	141	1611
7	91	9,43	1,63	24,3	0,21	82,7	21,0	155	2180
8	240	8,13	1,59	9,3	0,25	38,2	19,6	210	1766
9	120	10,19	1,46	9,8	0,20	34,0	11,3	103	2669

Tabela 2

Wyliczenie struktury produkcji gotowej w oparciu o jednostki zbożowe gospodarstwa Nr 117

Wyszczególnienie	Produkcja	Zużycie produkcyjne	Sprzedaż	Konsumpcja	Wzrost zapasów	Razem produkcja gotowa	Współczynnik przeliczeniowy na jednostki zbożowe	Produkcja gotowa	
								w jednost. zbożowych	w procentach
Zboża	132 q	51,6	65,3	15,1	—	80,4	1,0 ^a	80,9	24,4
Okopowe	475 q	129,4	333	12,6	—	345,6	0,25 ^b	86,8	26,2
Przemysłowe	3 q	—	3,0	—	—	3	2,0	6,0	1,8
Razem produkcja roślinna	×	×	×	×	×	×	×	173,7	52,4
Bydło-żywiec	—	—	—	—	—	—	6,0	—	—
Bydło-mleko	13240 ltr	108	8675	4457	—	13132	0,7	91,9	27,8
Trzoda	1045 kg	—	692	287	66	1045	5,0	52,2	15,8
Drób-jaja	4016 szt.	70	3311	635	—	3946	0,25 ^c	9,9	—
Drób-mięso	42 kg	—	—	34,5	7,5	42	8,0	3,4	4,0
Razem produkcja zwierzęca	×	×	×	×	×	×	×	157,4	47,6
Ogółem	×	×	×	×	×	×	×	331,4	100

a Dla uproszczenia do zbóż wliczono 266 kg grochu i fasoli, które mają współczynnik 1,2.

b Dla uproszczenia do okopowych wliczono warzywa (148 kg współczynnik 0,15) i owoce (420 kg współczynnik 0,40).

c Współczynnik 0,25 za 100 szt. jaj.

Produkcja gotowa wyrażona w jednostkach zbożowych przeliczona na 1 ha daje syntetyczny wskaźnik ogólnego poziomu produkcji w gospodarstwie. W rozpatrywanym przykładzie poziom produkcji wynosi 28,4 j. z./ha. Przedstawiona w tab. 2 struktura produkcji gotowej wskazuje, że gałęzią wiodącą w rozpatrywanym gospodarstwie jest chów bydła, a ściślej mówiąc produkcja mleka, a towarzyszącymi (uzupełniającymi) są uprawa okopowych i zbóż z tym, że uprawa okopowych, ściśle buraków cukrowych, nieznacznie przeważa. Kierunek produkcji tego gospodarstwa należy określić jako **chów bydła z uprawą okopowych** i zbóż. W omawianym gospodarstwie występuje, częsty zresztą przypadek, że przy nieznacznej przewadze produkcji roślinnej gałęzią wiodącą jest chów bydła, co wskazuje na celowość odejścia od sztywnego podziału na kierunki z przewagą produkcji roślinnej i zwierzęcej, a określania kierunków w zależności — od przewagi poszczególnych gałęzi. Pozwala to jednocześnie na wyodrębnienie nawet mniej wyraźnie zarysowujących się kierunków wśród wielostronnie prowadzonych w większości gospodarstw chłopskich. Przedstawioną wyżej metodą obliczono strukturę produkcji gotowej wspomnianych 9 gospodarstw, której obraz przedstawia tab. 3.

Tabela 3

Struktura produkcji gotowej 9 gospodarstw z pow. Krotoszyn

L. p.	Nr gospodarstwa	Produkcja gotowa j. z/ha	Procentowy udział w strukturze produkcji gotowej								
			zboż	okopowych i warzyw	przemysłowych	razem produkcji roślinnej	bydła	trzody	owiec	drobiu	razem produkcji zwierzęcej
1	117	28,4	24,4	26,2	1,8	52,4	<u>27,8</u>	15,8	—	4,0	47,6
2	219	46,2	8,7	21,7	—	30,4	<u>38,4</u>	26,3	—	4,9	69,6
3	144	31,2	15,2	10,6	—	25,8	<u>48,0</u>	22,0	0,1	4,1	74,2
4	319	23,7	22,0	21,8	5,2	49,0	<u>35,3</u>	10,1	2,5	3,1	51,0
5	318	31,1	18,1	16,3	2,1	36,5	<u>28,5</u>	32,0	1,3	1,7	63,5
6	250	23,3	23,8	19,2	—	43,0	<u>22,7</u>	25,1	3,5	5,7	57,0
7	91	29,6	13,7	24,3	1,8	39,8	<u>33,0</u>	22,4	1,3	3,5	60,2
8	240	20,2	31,8	25,1	—	56,9	<u>23,7</u>	18,1	—	1,3	43,1
9	120	17,2	15,8	25,3	3,7	44,8	<u>28,1</u>	19,6	5,6	2,9	55,2

U w a g a: Liczby podkreślone dwa razy wskazują gałąź główną, podkreślone raz — gałąź uzupełniającą.

Tabela 3 ujawnia duże zróżnicowanie struktury produkcji rozpatrywanych gospodarstw. Mimo że gospodarstwa położone są na terenie jednego powiatu, a więc w jednakowych warunkach klimatycznych, w podobnych warunkach komunikacyjnych, nie występują wśród nich gospodarstwa karłowate ani duże gospodarstwa oparte w wysokim procencie na pracy najemnej, każde z nich posiada odrębną strukturę i poziom produkcji.

Zastosowanie proponowanych zasad określania kierunków produkcji zwała jednak wyodrębnić z wielkiej liczby cech różnicujących podstawowe cechy wspólne, umożliwiające oznaczenie głównego nastawienia gospodarstw.

Choć wszystkie rozpatrywane gospodarstwa, jak zresztą olbrzymia większość gospodarstw chłopskich w całym kraju, wykazują wyraźną wielostronność produkcji i brak wśród nich gospodarstw wyraźnie jednokierunkowych, to jednak pewne gałęzie dominują w nich tak wyraźnie, że nadają określone piętno całemu gospodarstwu. Najostrzej i najbardziej jednostronnie występuje kierunek produkcji w gospodarstwie 3, które mimo że według przyjętych zasad musi zostać zakwalifikowane jako dwustronne (dwukierunkowe) z chowem bydła jako gałęzią wiodącą i chowem trzody jako gałęzią uzupełniającą, jest bliskie jednokierunkowemu (48% udziału w produkcji gotowej zajmuje chów bydła).

Jak wynika z tab. 3, chów bydła w warunkach powiatu Krotoszyn jest gałęzią wiodącą w $\frac{2}{3}$ wszystkich rozpatrywanych gospodarstw, a w pozostałej $\frac{1}{3}$ jest bądź gałęzią uzupełniającą bądź też bliską poziomą gałęzią uzupełniającą. Zbyt mała liczba gospodarstw wstrzymuje od uogólnień, można jednak z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że w warunkach na ogół dobrych gleb i dużych tradycji w tym zakresie wśród chłopów krotoszyńskich, mimo wyraźnego preferowania, w ubiegłym okresie, trzody chlewnej w polityce cen, chów bydła utrzymał się w tym powiecie jako kierunek dominujący.

Drugą gałęzią, która choć w mniejszym stopniu, ale także wyraźnie dominuje nad innymi bądź jako wiodąca, bądź uzupełniająca, jest chów trzody chlewnej. Wystrzegając się i na tym odcinku zbyt pochopnych uogólnień należy zwrócić uwagę na nieprzypadkową zbieżność większego nasilenia udziału trzody chlewnej w produkcji gotowej z ilością osób zdolnych do pracy na 1 ha.

Tabela 4

Liczba osób zdolnych do pracy na 1 ha użytków rolnych, a nasilenie chowu trzody chlewnej

L. p.	Nr. gospodarstwa	Obszar gospodarstwa	Osób dorosł./ha	Procentowy udział trzody w prod. got.	Obsada trzody szt. dużych/ha uż. roln.	Obsada bydła szt. dużych/ha uż. roln.
1	219	5,37	0,37	26,3	21,7	54,0
2	250	8,25	0,36	25,1	13,3	31,0
3	318	14,50	0,34	32,0	14,7	49,0
4	144	10,46	0,29	22,0	18,4	47,1
5	117	11,65	0,26	15,7	8,0	37,4
6	240	8,13	0,25	18,1	3,8	34,5
7	319	8,63	0,23	10,1	10,2	41,0
8	91	9,43	0,21	22,4	12,8	67,5
9	120	10,19	0,20	19,6	11,0	26,1

19,6

W tab. 4 obok względnego udziału trzody w strukturze produkcji gotowej wyliczono także obsadę trzody w sztukach dużych na 100 ha użytków rolnych i obsadę bydła. Porównanie nasilenia trzody chlewnej wyrażonego obydwu metodami z liczbą zdolnych do pracy osób na 1 ha wskazuje wyraźnie, że gospodarstwa, w których ilość osób dorosłych sięgała 0,30 na 1 ha lub więcej, znacznie szerzej rozwijały chów trzody niż gospodarstwa o ilości osób poniżej 0,26. Także obsada bydła wykazuje zbieżność z ilością rąk do pracy, jednak zbieżność ta nie jest tak wyraźna, jak przy trzodzie. Tak więc można stwierdzić, że w mniejszych gospodarstwach dlatego chów trzody bardzo często wysuwa się na czoło, że dysponują one dużymi rezerwami siły roboczej. Także i w gospodarstwach większych posiadających duże zasoby siły roboczej chów trzody rozwijany jest na szeroką skalę. Natomiast przy mniejszych zasobach siły roboczej zdecydowanie przeważa chów bydła lub gałęzie produkcji roślinnej.

Produkcja roślinna w rozpatrywanych gospodarstwach uczestniczy w strukturze produkcji gotowej w znacznie niższym procencie niż zwierzęca. W jednym tylko gospodarstwie występuje zdecydowana jej przewaga wyrażająca się kierunkiem zbożowo-okopowych (gospodarstwo 8). Poza tym, w trzech gospodarstwach okopowe występują jako gałąź uzupełniająca, a w dwóch gałąź uzupełniająca stanowią zbożowe. W pozostałych gospodarstwach produkcja roślinna schodzi wyraźnie na dalszy plan. Nie oznacza to oczywiście niskiego poziomu produkcji roślinnej w tych gospodarstwach, wręcz przeciwnie, potwierdza się w nich w pełni ogólna prawidłowość, że im niższy procent w produkcji gotowej zajmuje produkcja roślinna, tym wyższy jest poziom, jak również wyższy poziom wykazuje ogólny poziom produkcji w gospodarstwie w wyniku wyższego poziomu intensywności (pomijając ekstenywną gospodarke pastwiskową). Ilustruje to tab. 5.

Struktura produkcji a intensywność i poziom produkcji

Tabela 5

Lp.	Nr gosp.	Udział procentowy w produkcji gotowej		Nakłady środków obrotowych zł/ha	Nakłady pracy dni/ha	Plony 4 zbóż q/ha	Ogółem produkcja gotowa j. z./ha
		produkcji roślinnej	produkcji zwierzęcej				
1	144	25,8	74,2	76,5 ✓	749	18,6	31,2
2	219	30,4	69,6	90,0 ✓	3133	14,9	46,2
3	318	36,5	63,5	54,5	936	20,4	31,1
4	91	39,8	60,2	66,4	976	21,0	29,6
5	250	43,0	57,0	74,0	1048	15,7	23,3
6	120	44,8	55,2	37,6	776	11,3	17,2
7	319	49,0	51,0	59,6	755	16,4	23,7
8	117	52,4	47,6	65,8	1334	17,4	28,4
9	240	56,9	43,1	62,7 ✓	667	19,6	20,2
1—4	(średnio)	do 40	powyżej 60	71,8	1448	19,9	34,5
5—9	(średnio)	powyżej 40	poniżej 60	62,1	916	16,1	22,5

Nawet w tak małej liczebności uszeregowanej według malejącego udziału produkcji zwierzęcej, produkcji gotowej a rosnącego udziału produkcji roślinnej, wyraźnie rysuje się znaczny spadek poziomu intensywności, obniża się także poziom plonów i ogólny poziom produkcji gotowej wyrażony w jednostkach zbożowych na 1 ha użytków rolnych. Tak więc wyższy udział poszczególnych gałęzi produkcji zwierzęcej w produkcji gotowej oznacza jednocześnie wysoki poziom produkcji roślinnej oraz szeroki zakres jej uszlachetniania przez zwierzęta, co znajduje swoje ostateczne odbicie w strukturze produkcji gotowej.

Wielu autorów jest zdania, że kierunki produkcji można określić na podstawie struktury zasiewów i obsady zwierząt oraz struktury produkcji towarowej. Rozpatrzymy kolejno obydwie metody.

I. Metoda opierająca się na analizie struktury zasiewów i obsady zwierząt (tabela 6).

Tabela 6

Struktura zasiewów i pogłowia zwierząt a kierunki produkcji

L. p.	Nr gosp.	Struktura zasiewów w procentach				Procent użytków zielonych w strukturze użytków	Obsada sztuk dużych na 100 ha			
		zboża	okopowe i warzywa	przemysłowe	pastewne		razem	z tego		
								bydła	trzody	
1	144	57,5	27,1	—	15,6	21,6	65,9	47,1	18,4	1065
2	219	53,2	33,5	—	13,3	13,0	75,7	54,0	21,7	537
3	318	59,9	27,3	4,8	8,0	17,3	66,9	49,0	14,7	1450
4	91	47,6	39,9	3,2	9,3	24,3	82,7	67,5	12,8	943
5	230	72,6	20,2	—	7,2	12,9	48,2	31,0	13,3	825
6	120	54,0	23,2	1,5	21,3	9,8	39,6	26,1	11,0	1019
7	319	62,5	22,1	5,0	10,4	13,7	53,5	41,0	10,2	863
8	117	62,9	20,0	1,9	15,2	12,7	46,5	37,4	8,0	1165
9	240	74,0	19,5	—	6,5	9,3	38,3	34,5	3,8	813

Według klasyfikacji prof. Kopia, który najobszerniej opracował cechy pozwalające określić systemy gospodarcze i mieszczące się w nich kierunki produkcji na podstawie struktury zasiewów i obsady zwierząt (patrz str. 56—61), należałoby występujące w omawianych gospodarstwach nastawienie i kierunki produkcji oznaczyć tak jak podaje tabl. 7.

Z porównania przytoczonych w tab. 7 określeń oraz tab. 6 i 3 wynika kilka wniosków.

1) Nomenklatura prof. Kopia oparta jest na bardzo istotnych, względnie trwałych, strukturalnych cechach gospodarstw, uchwytanych na podstawie masowych materiałów statystycznych. Odzwierciedla ona przy tym strukturalne powiązanie głównych gałęzi w gospodarstwie. Nie odzwierciedla natomiast struktury produkcji gospodarstw i nie daje orientacji jakie głównie produkty dostarczają te gospodarstwa na rzecz społeczeństwa.

2) Odrębne oznaczanie nastawienia i kierunku wydaje się zbędne. Określenie kierunku pozwala na jednoczesne odczytanie nastawie-

Tabela 7

Lp.	Nr gospodarstwa	Określenie wg prof. Kopciana - nastawienie, b - kierunek	Określenie wg struktury produkcji gotowej — kierunek:
1	144	a. hodowlane b. hodowlano-okopowy z bydłem	chów bydła z chowem trzody BT
2	219	a. hodowlane b. hodowlano-okopowy z bydłem	chów bydła i trzody BT
3	318	a. hodowlane b. hodowlano-okopowy z bydłem	chów trzody i bydła TB
4	91	a. hodowlane b. hodowlano-okopowy z bydłem	chów bydła z uprawą okopowych BO
5	250	a. roślinno-hodowlane b. zbożowy z trzodą	chów trzody z uprawą zbóż TZ
6	120	a. wszechstronne b. brak określenia	chów bydła z uprawą okopowych BO
7	310	a. roślinno-hodowlane b. zbożowy z bydłem	chów trzody z uprawą zbóż BZ
8	117	a. roślinno-hodowlane b. zbożowy z bydłem	chów bydła z uprawą okopowych BO
9	240	a. roślinne b. zbożowy	uprawa zbóż i okopowych ZO

nia i powiązania głównych gałęzi. Wymieniając na pierwszym miejscu gałąź wiodącą określa się jednocześnie zasadnicze nastawienie gospodarstwa, przy tym w sposób dokładniejszy niż w określeniach prof. Kopciana, które są bardzo ogólne i może nie dość precyzyjne. Tak np. określenie „nastawienie hodowlane” może ściśle myślącemu rolnikowi nasuwać przypuszczenie, że chodzi tu o hodowlę w ścisłym tego słowa znaczeniu, a więc produkcję lub reprodukcję materiału hodowlanego. Autor natomiast ma na myśli przewagę produkcji zwierzęcej.

3) Oznaczenia kierunków na podstawie struktury zasiewów i obsadę zwierząt według metody prof. Kopciana są odmienne od oznaczeń używanych na podstawie analizy struktury produkcji gotowej. Obydwie metody wychodzą od określonych zespołów obiektywnie istniejących cech gospodarstw i każdy z autorów ma prawo obrony proponowanej metody. Korzystając z tego prawa podkreślam, że na kierunek produkcji wpływa nie tylko ogólny poziom intensywności, struktura zasiewów, obsada zwierząt i odnawianie żyzności gleby, które słusznie i wnikliwie analizuje prof. Kopec, ale cały szereg innych czynników, jak plony i produktywność zwierząt, posiadane zasoby pracy, zakres przetwarzania produkcji roślinnej przez zwierzęta, zmiany cen

itp. Wpływ tych wszystkich czynników może w pełni w sposób syntetyczny wyrazić jedynie struktura produkcji gotowej, która spowodowała do jednego wspólnego mianownika skutki wielu różnorodnych sił oddziałujących na produkcję w gospodarstwie rolnym, sił, które prowadzą do określonych kierunków ewolucji struktury tej produkcji.

4) Zasady klasyfikacji kierunków prof. Kopcia nadmiernie wysuwają na czoło kierunki roślinne, co, zwłaszcza w gospodarstwach chłopskich z uprawą dużego procentu zbóż i okopowych, które następnie ulegają przetworzeniu na produkty zwierzęce, jest źródłem nieprawidłowych oznaczeń. Błędy tego rodzaju wyklucza metoda oparta na strukturze produkcji.

5) W badaniach masowych, dla przybliżonego oznaczania kierunków, metoda wychodząca od struktury zasiewów i obsady zwierząt może być bardziej od innych przydatna, ale winna być sprawdzana innymi metodami.

II. Metoda opierająca się na analizie struktury produkcji towarowej (tab. 8).

Tabela 8

Struktura produkcji towarowej wyliczonej na podstawie jednostek zbożowych^a

Lp.	Nr gosp.	Procentowy udział w produkcji towarowej poszczególnych gałęzi								
		zboża	okopowe i warzywa	przemysłowe	razem produkcja roślinna	bydło	trzoda	owce	drób	razem produkcja zwierzęca
BT 1	144	17,6	11,8	—	29,3	49,6	19,2	0,2	1,7	70,7
BT 2	219	8,6	22,2	—	30,8	42,0	23,6	—	3,6	69,2
BT 3	318	21,0	23,0	2,6	46,6	18,4	33,1	0,7	1,2	53,4
BO 4	91	9,7	30,3	2,4	42,4	29,0	26,1	0,5	2,0	57,6
TZ 5	250	22,4	20,5	—	42,5	22,7	26,8	3,8	4,2	57,5
BO 6	120	17,8	32,3	5,3	55,4	12,7	27,8	3,5	0,6	44,6
BZ 7	319	21,6	27,2	7,5	56,3	24,8	14,6	2,2	2,1	43,7
BO 8	117	21,7	33,3	2,2	57,2	23,0	14,4	—	5,4	42,8
ZO 9	240	32,3	27,6	—	59,9	25,1	15,0	—	—	40,1

^a Wyliczenie struktury produkcji towarowej na podstawie jednostek zbożowych zastosowano dla uniknięcia błędów, które wystąpiłyby przy obliczaniu struktury produkcji na podstawie realizacji cen, obniżających udział produkcji roślinnej z tytułu niskich cen dostaw obowiązkowych.

Jak już wspomniałem na początku artykułu, metoda ta ma szerokie zastosowanie w Związku Radzieckim, co przy powszechnie panującym systemie wielkotowarowej gospodarki rolnej ma poważne uzasadnienie. W warunkach natomiast przewagi drobnej gospodarki chłopskiej zastosowanie tej metody budzi pewne wątpliwości. Dla oceny jej przydatności dla naszych warunków rozpatrzmy uzyskane przy jej zastosowaniu wyniki (tabela 8).

Tabela 8 wykazuje, że także w warunkach gospodarstw chłopskich analiza struktury produkcji towarowej daje poważne podstawy do orientacyjnego uchwycenia głównego nastawienia gospodarstwa. Ze względu jednak na znaczny udział w produkcji gotowej konsumpcji

własnej rodziny chłopskiej, nierówny stopień towarowości różnych gospodarstw oraz większą wagę konsumpcji w produktach zwierzęcych, zwłaszcza w gospodarstwach mniejszych, struktura produkcji towarowej nie daje dostatecznie jednolitej i pewnej podstawy do określenia kierunków produkcji w gospodarstwach chłopskich. Może natomiast służyć jako wskaźnik pomocniczy. Powyższe mankamenty eliminuje natomiast struktura produkcji gotowej.

LITERATURA

1. E. Woerman — Wirtschaftslehre des Landbaues, Berlin — Hamburg 1954.
2. St. Antoniewski — Oplacalność kierunków w drobnych gospodarstwach, Warszawa 1934.
3. St. Moszczeński — Rachunkowość gospodarstw wiejskich, Warszawa 1947.
4. W. Ponikowski — Materiały rachunkowe Wydziału Ekonomiki Rolnej Drobnych Gospodarstw Wiejskich PINGW jako podstawa badań życia gospodarczego wsi, Poznań 1936.
5. L. Zalcman i in. — Organizacja socjalistycznych przedsiębiorstw rolnych, Warszawa 1951.
6. G. A. Studenski — Oчерки sielskochoziajstwennoj ekonomii, Moskwa 1925.
7. R. Manteuffel, H. Romanowski, T. Rychlik — Zarys organizacji socjalistycznych przedsiębiorstw rolniczych t. I, Łódź—Warszawa 1956.

ЮЗЕФ ОКУНЕВСКИ

Высшая Школа Сельского Хозяйства
В а р ш а в а

ПОПЫТКА ВЫРАБОТКИ МЕТОДА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО НАПРАВЛЕНИЯ

С о д е р ж а н и е

Одновременно с экономическим развитием каждой страны и ростом жизненного уровня её населения происходят изменения в структуре потребления сельскохозяйственного производства должно основываться с одной стороны на анализе структуры потребления и происходящих в ней изменений а с другой стороны на установлении существующих сельскохозяйственных производственных направлений и тенденций их развития.

Поэтому производственное направление должно в первую очередь учитывать производство хозяйства предназначенное на общественные нужды.

Производственное направление означает такую организацию производства в хозяйстве, в которой преобладают одна или две из главных производственных отраслей, оказывающих решающее влияние на характер всего хозяйства. Существует много методов для определения сельскохозяйственного производства. Автор рассматривает и сравнивает на конкретном материале с 9 крестьянских хозяйств, методы основывающиеся на структуре возделываемых культур и поголовья

скота, а также на структуре товарной продукции. После указания на недостатки этих методов, автор предлагает собственный метод отличающийся тем, что производственное направление определяется структурной готового производства, выраженного в зерновых единицах. Исходя из структуры готового производства в зерновых единицах автор исключает главным образом влияние колебания цен и диспропорции в структуре цен и изменения в денежной стоимости.

Основными принципами для группировки хозяйств по существующим в них производственным направлениям являются следующие:

1) для хозяйств с одним производственным направлением — свыше 50% участия одной отрасли производства в структуре готового производства,

2) для хозяйств с двумя производственными направлениями — свыше 25% участи основной отрасли в готовом производстве,

3) хозяйства со структурой готового производства, в которой две главные производственные отрасли не достигают 50% — характеризуются многосторонностью производства.

Результаты проведенного автором анализа производственных направлений в исследуемых хозяйствах подтверждают тезис о высшей интенсивности производственных направлений с преобладанием животноводства, а также о значительном влиянии существующих трудовых резервов на размеры свиноводства.

JÓZEF OKUNIEWSKI

Agriculture College

Warsaw

AN ATTEMPT TO DETERMINE THE TRENDS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Summary

As the economy of a country develops and living standards of its population rise, there comes a change in the nature of the demands for agricultural products. Determination of the changes in structure of agricultural production must be based on the one hand on an analysis of the nature of consumption and occurring changes in it, and on the other on specification of the extant directions of agricultural production and its development tendencies.

Hence the direction of production should principally determine what a given farm should produce towards the demands of the whole society.

The direction of production defines the set-up of a farm by expressing one or two dominating roads of production giving it its special character. There are a great number of methods for defining the directions of agricultural production. On the basis of definite observations on peasant's farms in the Krotoszyn County (Poznań), the author compares methods based on the structure of crops, types of livestock, and structure of production goods. While pointing out

the deficiencies of the above methods the writer presents his own method of determining production trends based on the structure of the finished production expressed in grain units. Calculation of the structure of the ready production in grain units eliminates fluctuations in prices and disproportions in the structure of prices and changes in money value.

The main principles of the classification of farms according to their production trends are as follows:

1) Participation of one branch in the structure of finished production by more than 50% for unilateral farms;

2) Participation of two branches by more than 50% of more than falls to the principal production in finished production for bilateral farms.

3) When the finished production in two branches does not reach 50% such farms are multi lateral.

In examining productive trends of the farms under investigation the writer at the same time confirms the proposition concerning the superior intensity of trends having a preponderance of animal breeding, and the considerable influence of labour on the extent of swine production.